

Андрій Задорожнюк,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

КОРОЛЬ СТАНІСЛАВ АВГУСТ В ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

У статті характеризується місце і роль останнього короля Речі Посполитої Станіслава Августа Понятовського в історії Кам'янець-Подільського.

Увага акцентується на інформації, що стосується трьох візитів короля до міста (у 1766, 1775 і 1781 рр.), їх цілей та впливу на розбудову міських фортифікацій. Окремим аспектом є вивчення пам'ятних плит і меморіальних написів, що залишилися в міській та оборонній архітектурі. Зроблено висновок про те, що король Станіслав Август залишив глибокий слід в історії міста, про що свідчать меморіальні знаки на багатьох пам'ятках архітектури. При цьому, в сприйнятті сучасників візити короля асоціювалися із пишними балами і вражаючими феєрверками.

Ключові слова: Станіслав Август Понятовський, король, Кам'янець-Подільський, фортеця, оборонна архітектура.

Містобудівна та фортифікаційна структура Кам'янець-Подільського остаточно сформувалася у XVIII ст., коли місто інтенсивно відновлювалося після періоду турецької окупації та спустошень. Більшість архітектурних пам'яток, що збереглися донині, були зведені у середині – другій половині XVIII ст. Цьому процесу значною мірою сприяла державна влада та впливові магнати. Реконструкція міських і оборонних споруд вимагала суттєвих фінансових ресурсів, виділення яких залежало від рішень сейму та особистої ініціативи монарха.

При цьому, Кам'янець, як і інші міста жило малими і великими урочистості. До найзначніших подій традиційно відносять відвідини міста коронованими особами. Лише шість польських монархів відвідали Кам'янець: Владислав Ягайло (1404, 1410, 1411, 1417 рр. – у контексті дипломатичних відносин із Молдавським князівством), Казимир IV Ягеллончик (1449 р. – для прийняття присяги молдавського воєводи Петра II), Стефан Баторій (1576 р. – по дорозі на коронацію), Владислав IV Ваза (1621 р. – після Хотинської битви), Ян II Казимир (1655 р. – після битви під Жванцем) (Król-Mazur 2008, s. 411).

У XVIII ст. Кам'янець відвідував лише останній монарх Речі Посполитої – Станіслав Август Понятовський, чия діяльність залишила помітний слід у містобудівній та фортифікаційній історії міста.

Для майбутнього короля з Кам'янцем були пов'язані спогади дитинства. Станіслав Август Понятовський народився 17 січня 1732 року. Він був шостим із восьми дітей Констанції Чарторийської та Станіслава Понятовського. Сім'я мешкала у Гданську. Батько короля був мазовецьким воєводою, а його шлюб з Чарторийською посилив амбіції не надто заможного Понятовського. Шлюб, укладений з представницею впливового роду Чарторийських, суттєво посилив політичні позиції Понятовських і визначив подальшу долю їхніх дітей, залучених до амбітних планів «Фамілії» – одного з найпотужніших магнатських угруповань Речі Посполитої з 1730-х рр. (Михайловський 2022).

Незважаючи на турботу батьків, що перевищувала тогочасні аристократичні норми, діти не були захищені від політичних потрясінь. Під час Війни за польську спадщину (1733–1735) батько підтримував кандидатуру Августа III, що зробило перебування родини в Гданську небезпечним. У 1734 р. дворічного Станіслава евакуювали до Кам'янця-Подільського під охорону коменданта фортеці Вацлава Ржевуського за посередництва київського воєводи Ю. Потоцького; повернення до батьків відбулося, ймовірно, навесні 1735 р. (Bortacka 2025).

Станіслав Август Понятовський став королем Речі Посполитої у 1764 р. При цьому, коли 1765 року в Кам'янці сталася велика повінь на р. Смотрич, що призвела до великих

руйнувань і майже повної втрати запасів пороху для замкової артилерії, новий король особисто пожертвував із власних коштів значну суму (341 787 злотих) на ремонт укріплень, з приводу чого навіть була відчеканена пам'ятна медаль (Сецинский 1895, с. 100). На ній був напис: «аби потоки води не змили фортецю Кам'янець, король Станіслав Август своїми зусиллями врятував» (Rolle 1880, s. 17).

Перший візит короля до Кам'янця відбувся 1766 року і був пов'язаний із інспекцією оборонних укріплень міста. Полковник Ян де Вітте влаштував у місті неймовірні феєрверки. Артилеристи кам'янецького гарнізону були великими майстрами вогняних шоу, слава про які розлетілася не лише Поділлям, а й Європою. Збереглися зображення феєрверку, влаштованого Яном де Вітте у 1766 р. на честь іменин короля Станіслава Августа (Król-Mazur 2008, s. 256). На малюнку зображено ілюмінацію на Вірменському ринку по осі із заходу на схід (Рис. 1) (Пламєницька 2012, с. 457).

З того часу король Станіслав Август високо цінував Яна де Вітте: у 1767 р. надав йому графський титул, а у 1768 р. призначив комендантом кам'янецької фортеці та всіх прикордонних фортець на Поділлі. Комендант активно працював над удосконаленням оборонних споруд м. Кам'янця, його розбудовою і благоустроєм, листувався щодо цих питань із королем (відомо про збережені 35 листів за 1766–1784) (Де Вітте, ВУЕ). Після смерті Яна де Вітте король особисто, враховуючи заслуги батька, наполіг на тому, щоб його син – Йосип де Вітте став комендантом Кам'янця (Петров 2012, с. 133).

Тісно співпрацюючи із королем генерал Вітте зумів влаштувати у Кам'янці, за рахунок коштів короля серійне виробництво гармат (Gorski 1902, s. 175). При цьому, кам'янецький людвісар, німець Йоганн Франц Водіцк, звертався до короля з проханням посприяти виплаті грошей, заборгованих за роботу (Dudziak 2010, s. 114).

Другий візит короля до Кам'янця у 1775 р. також мав інспекційний характер. Тоді ж, у 1775 році генерал коронної артилерії Алоїз де Брюль фіксував у Кам'янець Подільській фортеці широке дезертирство, а тому попросив великого гетьмана коронного надіслати до фортеці підкріплення, особливо кінноти. Наприкінці візиту він залишив коменданту фортеці генералу де Вітте розпорядок гарнізонної служби «для неухильного дотримання» (Król-Mazur 2008, s. 180). Після цієї інспекції, у наступному 1776 році під Кам'янцем-Подільським були вперше проведені маневри зведених підрозділів кавалерії, піхоти та артилерії, що увійшли в історію військового мистецтва.

Найдокладніше задокументовано третій візит (11–16 листопада 1781 р.). 11 листопада 1781 року в полудень король Станіслав Август, оточений численним ескортом національної кавалерії, через Королівську браму в'їхав до фортеці. В ескорті королі були генерал артилерії Алоїз де Брюль, воєвода подільський Ян Замойський, воєвода брацлавський Мацей Лянц-коронський та ін. Фортечні батареї залпами вітали монарха. Стрілянина була така, що від неї тріснуло скло в одній із королівських карет.

Комендант міста Ян де Вітте привітав короля біля брами і вручив йому ключі від фортеці. Натомість король обдарував його званням генерал-лейтенанта. Піхотні полки вишикувалися в парадних шеренгах на Польському та Вірменському ринках, гармати безупинно гриміли, а люди радісно кричали: «Віват!». Місто вітало короля, пам'ятаючи його внесок у розбудову замку та ліквідацію наслідків великих повеней. Очікуючи на візит короля, комендант провів ґрунтовну реконструкцію Замкової брами, а місто, через магістратські органи, здійснило ремонт міської бруківки та фасадів будинків. Лише ламп, які мали освітлювати місто, магістрат польсько-український закупив 4000, а вірменський 1200 (Król-Mazur 2008, s. 413). З ініціативи біскупу кам'янецького Адама Красінського при в'їзді до катедрі була зведена Триумфальна брама (Król-Mazur 2008, s. 414).

Прибувши до Кафедрального костелу, король вислухав святу месу. Потім його вітали духовні та світські особи. З костелу король вирушив пішки до будинку коменданта, де для нього приготували помешкання. Під час обіду на 80 осіб генерал де Вітте під залпи фортечних гармат виголосив тост за здоров'я монарха. Король у свою чергу пив за його здоров'я і за всіх присутніх подолан. З власних покоїв король спостерігав за дуже вдалою і гарною ілюмінацією міста. Особливо вражаючим був яскравий напис «Filius Patriae et Pater» («Син Вітчизни і батько»). Щоб краще оглянути ілюмінацію, король з деякими особами свого почту обійшов місто.

12 листопада король зранку в супроводі генерала де Вітте оглядав ту частину фортеці, яку не бачив напередодні, пополудні надав аудієнцію кам'янецькому єпископу, а далі вирушив на обід до князя Калікста Понінського, в якого після обіду тримав на хрестинах доньку. Будинок князя знаходився на Польському ринку (відомий як будинок Шадбея або будинок під пеліканом). Пізніше у пілон балкону будинку вмурували таблицю з написом: «Найясніший Станіслав Август, Король Польський, ошчасливив своїм перебуванням цей будинок 12 листопада 1781 року» (Prusiewicz 1915, s. 17). Увечері, у домі Йозефа де Вітте, король дав великий бал, на якому було понад 50 панянок.

13 листопада король закінчив огляд фортеці та, попри жахливу негоду, був на муштрі піхотної бригади. Того ж дня він прийняв послів від молдовського господаря та від хотинського паші. 14 листопада відбулася муштра піхотного полку Йозефа де Вітте, а перед полуднем король каретою з невеликим почтом їздив на берег Дністра. Він, зокрема побував у прикордонному селі Брага, звідки через Дністер оглянув Хотин. Після обіду в Жванці король повернувся до Кам'янця. Наступного дня він оглядав укріплення замку і зауважив, що вони з значній мірі занедбані і на їх поновлення обіцяв щорічно виділяти 12 тис. злотих. Ввечері знову був великий бал, у ту ніч, разом з королівським почтом розважалося усе місто, «ринвами вино, мед та пиво наливали для простого люду». 16 листопада король покинув місто (Król-Mazur 2008, s. 419).

В пам'ять останнього візиту короля до Кам'янця 11 листопада 1781 р. було зведено Триумфальну арку, дворянський латинський напис на якій: HAC INTRABAT STANISLAU AUGUST - REX DIE XI 9 BRIS 1781 ANNO, засвідчує, що «Тут проходив король Станіслав Август 11 листопада 1781 року» (Рис 3).

Разом з тим, королівська присутність в Кам'янці фіксується на численних пам'ятках, як втрачених, так і існуючих. Зокрема, в знак вдячності за допомогу у подоланні наслідків повені 1765 р. вмонтована табличка під Замковим мостом (Рис. 1), на честь короля Станіслава Августа комендант Ян де Вітте у 1771 р. провів реконструкції Замкової брами, яка з того часу стала називатися Королівською і містити монограму останнього короля Речі Посполитої (Рис. 2). На честь останнього візиту короля при в'їзді до Кафедрального костелу була зведена Триумфальна арка (Рис. 3). В пам'ять про фінансування реставраційних робіт 1785 р. на башті Стефана Баторія на південному фасаді вмонтована кам'яна плита (Рис. 4).

Отже, три візити Станіслава Августа Понятовського та його системна фінансова допомога сприяли частковому відновленню фортифікаційного потенціалу Кам'янця-Подільського у другій половині XVIII ст. Водночас, королівська увага і фінансові зусилля по відродженню колишньої оборонної могутності були явно запізними. Як і в усій Речі Посполитій зусилля короля з реформування держави та її колишньої військової слави не дали результатів. На прикладі кам'янецьких візитів короля добре видно, що сучасники більше уваги приділяли не стану фортечних укріплень, а пишності балів і яскравості ілюмінацій, що відображає загальну кризу Речі Посполитої періоду її поділів.

ЛІТЕРАТУРА

- Де Вітте, Ян. Велика Українська Енциклопедія: (online). Режим доступу: <https://vue.gov.ua/%D0%94%D0%B5%D0%92%D1%96%D1%82%D1%82%D0%B5,%D0%AF%D0%BD>. (Дата звернення 10.11.2025).
- Михайловський В.М. Король-заручник (online). Режим доступу: <https://tyzhden.ua/korol-zaruchnyk/> (Дата звернення 10.11.2025).
- Осетрова Г.О. 2014. Латинські написи в пам'ятках архітектури Кам'янця. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006».
- Петров М. Б. 2012. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління : Кам'янець-Подільський: Аксіома.
- Пламєницька, О. А. 2012. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний – ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В.
- Сецинский, Е. 1895. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Тип. С.В. Кульженко.

- Bortacka G. Młodość ostatniego króla Polski (online). Режим доступу: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2025/07/23/mlodosc-ostatniego-krola-polski/> (Дата звернення 10.11.2025).
- Dudziak, J. 2010. Alojzy Fryderyk von Brühl (1739-1793). Zielona Góra: Drukarnia Braci Dadyńskich.
- Gorski, Konstanty. 1902. Historia arttyleryi Polskiej. Warszawa.
- Król-Mazur, Renata. 2008. Miasto trzech nacji : studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku. Kraków: Avalon
- Prusiewicz A.M. 1915. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijów - Warszawa, Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego.
- Rolle, Antoni Józef. 1880. Zameczki Podolskie na kresach multanskich. T.I-III. T. II. Kamieniec nad Smotryczem. Warszawa : Gebethner i Wolff ; Kraków : G. Gebethner i Spółka.

Andrii Zadorozhniuk

PhD, Docent,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

KING STANISLAW AUGUST IN THE HISTORY OF KAMIANETS-PODILSKY

The article describes the place and role of the last king of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Stanisław August Poniatowski, in the history of Kamianets-Podilsky.

Attention is focused on information related to the king's three visits to the city (in 1766, 1775 and 1781), their goals and impact on the development of city fortifications. A separate aspect is the study of commemorative plaques and memorial inscriptions left in the city and defensive architecture. It is concluded that King Stanisław Augustus left a deep mark on the history of the city, as evidenced by memorial signs on many architectural monuments. At the same time, in the perception of contemporaries, the king's visits were associated with magnificent balls and impressive fireworks.

Key words: Stanisław August Poniatowski, king, Kamianets-Podilsky, fortress, defensive architecture.

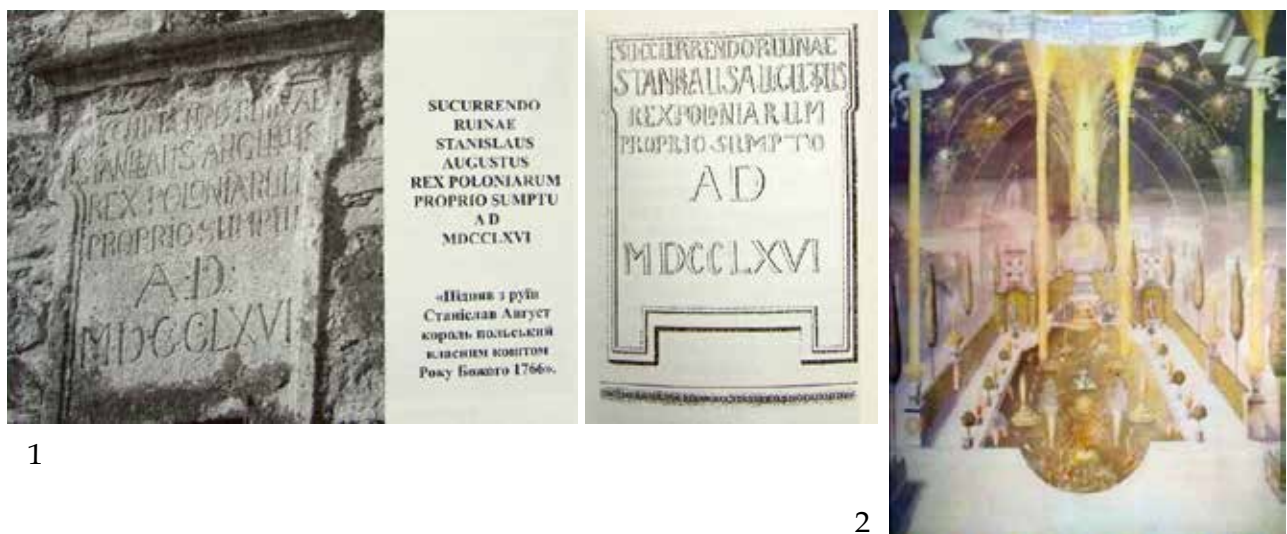
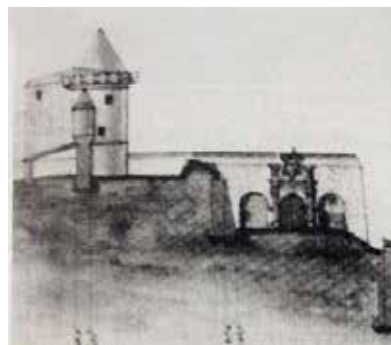

Рис 1. 1 – Плита 1766 р. з написом латиною під Замковим мостом з боку передмістя Карвасари (Осетрова 2014, с. 55)
2 – Малюнок декорацій та феєрверків на честь іменин короля Станіслава Августа 1766 р.

Напис на Королівській
брамі з боку
передмістя Підзамче

Напис на Королівській брамі з боку міста. Королівська корона з літерами **S.A.R.P.** – **STANISLAUS AUGUSTUS REX POLONIARUM** : Станіслав Август Король Польський. Нижче корони напис: **OPTIMUS PRINCEPS - IN PACE BELLO PROSPICIENS - SECVRITATI PVBLICAE - MDCCLXXI**:
«Найкращий володар за мирних часів готується до війни задля безпеки держави. 1771»
(Осетрова 2014, с. 53-54).

Рис. 2. Королівська брама, реконструйована Яном де Вітте у 1771 р.
в знак вшанування короля Станіслава Августа

Рис. 3. Триумфальна арка, зведена в пам'ять про візит короля Станіслава Августа до Кам'янця-Подільського 11 листопада 1781 року

Рис 4. Плита з написом латиною на південному фасаді бапти Стефана Баторія (Осетрова 2014, с. 6)

